

³⁹ Dėl 1971 metų Lietuvos TSR respublikinių mokslo ir technikos, literatūros ir meno premijų paskyrimo // Vakarinės naujienos. - 1971, rugpj. 5.

⁴⁰ Kaunas D. Didelio darbo pagrindas // Bibliotekų darbas. - 1978, Nr. 12, p. 29-31.

⁴¹ Gargasaitė D. Lietuviškos knygos (iki 1917 m. imtinai) - bibliografinės apskaitos objektas // Bibliografija : mokslo darbai. - 1997, p. 41.

⁴² Gargasaitė D. Lietuviška knyga nacionalinės bibliografijos tomuose // Bibliografijos žinios : straipsnių rinkinys. - 1993, p. 62.

⁴³ Ten pat, p. 64.

⁴⁴ Ten pat, p. 62.

Summary

Preparatory Results of the Lithuanian National Retrospective Bibliography Series A „Knygos lietuvių kalba“ (*Books in the Lithuanian Language*)

Ringailė BAGUŠYTĖ

Article analyzes implementation of the results achieved till 1992 in one of the spheres foreseen in the program of the Lithuanian National Retrospective Bibliography - Series A. During the period of four decades much has been realized in the preparation of works of the aforementioned Series. First volume was devoted to the publications of the years 1547-1861 (Vilnius, 1969), two books of the second volume covering the period of 1862-1904 were issued in 1985-1988 (Vilnius) and the control list „Books in the Lithuanian Language, 1905-1917“ appeared in 1977 (Vilnius).

Article introduces the object of bibliographic works of Series A, discusses the stages of preparation of indexes, acquaints with the results of search of still existing copies in Lithuania, ex-Soviet Union and foreign countries, because every discovered copy of the Lithuanian publication is extremely important both for preparation of the Lithuanian National Bibliography and history of press. The article presents an exhaustive explanation about the structure of author's headings, also, concerns the problem of choice of the method of bibliographic classification, which caused lots of discussions.

In addition, supplements of the first volume are shortly reviewed presenting data on the Lithuanian texts in different language books, manuscripts, the Prussian language and literature masterpieces. The article also acquaints with exhaustive auxiliary indexes, which enable to expand search facilities.

The control list of the publications and the stages of preparation of the third volume are concisely surveyed in the article.

Volumes of the Series A are fundamental works of the Lithuanian National Bibliography, which much contributed to the Lithuanian culture and science. Still, chronological period till the year 1910 of the publication „Lietuvos bibliografija“ (*Lithuanian Bibliography*) by V. Biržiška is not yet concluded. Compilers of the Series A did not succeed to conform the fundamentals of the indexes with the effectiveness. Nonetheless, the selected material and gained experience allows to proceed to qualitatively more advanced level of practical realization of further volumes.

UDK 002.2(474.5)(091)

1918-1940 m. lietuviška knyga

Alma DAUGARAVIČIENĖ

Bibliografijos ir knygotyros centras, K. Sirvydo 4, 2600 Vilnius

Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, padidėjo visuomenės ir mokslininkų susidomėjimas 1918-1940 m. lietuvių kalba išleistomis knygomis ir visa kita šio laikotarpio spaudos produkcija, kuri tarybiniais metais buvo naikinama, o geriausiu atveju - uždaryta specialiuose fonduose. Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Bibliografijos ir knygotyros centre kilo idėja išleisti to laikotarpio spaudinių išsamų bibliografinį sąrašą.

1993 m. kovo 4 d. įvyko Nacionalinės spaudos retrospektyviosios bibliografijos redakcinės kolegijos posėdis. Jame buvo pritarta Bibliografijos ir knygotyros centro direktorės R. Varnienės siūlymui sukaupti 1918-1940 m. išleistų knygų lietuvių kalba duomenų bazę ir išleisti kontrolinį sąrašą. Redakcinė kolegija akcentavo, kad tas sąrašas pasitarnaus išsamios bibliografijos rengimui.

Pasiūlyta medžiaga duomenų bazei rinkti didžiosiose šalies bibliotekose, muziejuose, o surinkus ją leisti dviem tomiais. Pirmąjį tomą sudaryti iš knygų, brošiūrų, atspaudų iš mokslo darbų, kai kurių vienkartinį leidinių, o antrąjį - iš smulkių spaudinių, muzikos, vaizduojamojo meno ir kartografijos leidinių.

Redakcinės kolegijos posėdyje buvo detalai aptarta būsimo leidinio struktūra. Nutarta pirmajame (knygų) tome registruoti leidinius, turinčius ne mažiau nei 5 puslapius (kaip ir anksčiau išleistuose Knygų rūmų retrospektyviosios bibliografijos leidiniuose). Išimti daryti tik tam tikrų rūšių spaudiniams: partijų programoms, įstatams, atspaudams iš mokslo darbų, t.y. atsižvelgti į spaudinio išliekamąją vertę.

Į kontrolinį sąrašą turėtų pateikti dvikalbiai žodynai, bet kur išleistos chrestomatijos lietuvių kalba, lietuvių kalbos vadovėliai.

Taip pat buvo aptarta bibliografinio įrašo struktūra ir nutarta pradmenyje pateikti sunormintas ir transkribuotas pavardes.

Spaudiniai, įtraukti į knygų tomą, buvo pradėti aprašinėti 1995 m. pagal tuo metu galiojusį standartą 7.1-8 „Dokumento bibliografinis aprašas. Bendrieji reikalavimai ir taisyklės“. Nelietuvių autorių pavardės tuo laikotarpiu spaudiniuose būdavo pateikiamos iškraipytos, neteisingos originalios formos, todėl jos transkribuojamos pagal „Nelietuvių tikrinių vardų rašymas „Lietuviškoje tarybinėje enciklopedijoje“ (Vilnius, 1986). Rekomenduota vietoj

bibliotekų ir kitų įstaigų pavadinimų santrumpų vartoti žymenis. Antrojo tomo spaudiniai bus aprašomi pagal tarptautinio standartinio bibliografinio aprašo (ISBD) reikalavimus.

1993 m. kovo mėnesį buvo sudaryta 4 asmenų darbo grupė duomenų bazei kaupti ir kontroliniam sąrašui rengti. Pradėtos šio laikotarpio spaudinių paieškos didžiosiose mūsų šalies bibliotekose bei kitose įstaigose. Peržiūrėti Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo, Lietuvos mokslų akademijos, Kauno technologijos universiteto, Lietuvos istorijos instituto, Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekų ir Bibliografijos ir knygotyros centro katalogai. Taip pat peržiūrėti spaudinių fondai Biržų, Rokiškio kraštų, Teatro, muzikos ir kino bei Šiaulių „Aušros“ muziejuose.

Naudotasi įvairiais bibliografijos leidiniais, pirmiausia 1928-1943 m. „Bibliografijos žiniomis“ ir V. Biržiškos naujaja rankraštine 1547-1926 m. „Lietuvių bibliografijos“ redakcija. Mažosios Lietuvos knyga į kontrolinį sąrašą buvo įtraukta remiantis D. Kauno parengtu rankraštiniu bibliografijos sąrašu „Mažosios Lietuvos lietuviškos knygos, 1547-1940 m.“ (Vilnius, 1986). Buvo peržiūrėti I. Kisino, A. Ružancovo, V. Steponaičio, P. Jakšto ir kt. bibliografijos darbai bei 1918-1940 m. veikusių leidyklų ir knygynų prekybiniai katalogai.

1994 m. pabaigoje medžiagos rinkimas buvo baigtas, todėl į duomenų bazę nepateko tie spaudiniai, kuriuos minėtos bibliotekos ir įstaigos įsigijo po 1994 metų.

Į 1918-1940 m. išleistų knygų lietuvių kalba duomenų bazę įtraukti spaudiniai, išleisti ne tik mūsų šalyje, bet ir Vokietijoje (daugiausia Rytų Prūsijoje), JAV, Latvijoje, Lotynų Amerikoje, Rusijoje ir kitose šalyse.

Atrenkant medžiagą, griežtai laikytasi chronologinių ribų. Jei spaudiniuose publikavimo metai nenurodyti, stengiasi juos bent apytikriai nustatyti. Bedirbant atskleista nemažai slapyvardžių - tai padėjo išsamiau surinkti kiekvieno autoriaus darbus.

Surinkti spaudiniai suskirstyti į penkis skyrius: 1) knygos ir brošiūros, 2) smulkieji spaudiniai, 3) natos, 4) vaizduojamojo meno spaudiniai ir 5) žemėlapiai.

Sukaupta kompiuterizuota 1918-1940 m. lietuvių kalba išleistų spaudinių duomenų bazė. Šios bazės pagrindu suformuoti kontroliniai sąrašai.

Pradėtasis leisti knygų tomas dėl didelės apimties suskirstytas sąsiuviniais, vienas sąsiuvinis apima 3000-3500 rašų.

Daug spaudinių aprašyta remiantis bibliotekų katalogų kortelėmis, kitais šaltiniais, kiti - *de visu*.

Kiekviename knygų tomo sąsiuvinyje aprašai grupuojami abėcėlės tvarka, t.y. pagal autoriaus pavardės ar spaudinio antraštės pirmąją raidę. Taikomi leidinių aprašų jungimo būdai (to paties leidinio įvairioms publikacijoms ir kt.). Prie aprašų nurodomi žymenys tų bibliotekų bei įstaigų, kuriose spaudinys saugomas.

Nelietuvių autorių asmenvardžiai pradmenyje yra transkribuoti, tačiau apraše atspindi ir spaudinyje pateikta jų forma. Jei autorius daugiau žinomas pagal slapyvardį (pvz., Lazdynų Pelėda, Maironis, Šatrijos Ragana), jo kūriniai skelbiami pagal jį.

Kiekvieno sąsiuvinio gale yra asmenvardžių ir antraščių rodyklės.

Jau išleisti kontrolinio sąrašo knygų tomo šie sąsiuviniai: A-Č (1997 m.), D-J (1997 m.), K (1998 m.), L-M (1999 m.), N-R (2000 m.). Paskutiniame knygų tomo sąsiuvinyje bus įdėti taisymai ir papildymai. Atskirai bus išleistos visų knygų tomo sąsiuvinų asmenvardžių ir antraščių rodyklės.

Pagrindiniai knygų leidėjai

Apžvelgus išleistus kontrolinio sąrašo knygų tomo sąsiuvinius matyti, jog 1918-1940 m. pagrindiniai lietuviškų knygų leidybos centrai buvo Lietuva, Mažoji Lietuva (Rytų Prūsijos lietuvių apgyventos vietos), Jungtinių Amerikos Valstijų ir Rusijos lietuvių išeivių kolonijos.

Paskelbus 1918 m. vasario 16 d. Lietuvos nepriklausomybę, pasikeitė šalies politinės, ekonominės ir kultūrinės sąlygos. Kūrėsi ministerijos, įvairios organizacijos, sparčiai plėtėsi švietimo, kultūros bei religijos įstaigų tinklas. Visa tai stimuliuojo knygų leidybos plėtotę. Didžiausi Lietuvoje leidybos centrai įsisteigė Kaune, Šiauliuose ir Marijampolėje. Atsirado leidėjų Biržuose, Ukmergėje, Panevėžyje, Telšiuose bei Vilkaviškyje. Steigėsi valstybinės ir privačios leidyklos. Knygas bei brošiūras leido knygynai, periodinių leidinių redakcijos, partijos, draugijos, aukštosios mokyklos, konfesinės įstaigos, pavieniai asmenys.

Valstybinės leidyklos, įsisteigusios po 1918 m., buvo dvi - Knygų leidimo komisija (įst. 1919 m.) ir „Universitas“ (įst. 1927 m.). Knygų leidimo komisijos paskirtis buvo ap rūpinti mokyklas vadovėliais bei kitomis reikalingomis knygomis. Per visą tarpukario laikotarpį ji išleido daugiau nei 500 pavadinimų spaudinių. Savo leidinius komisija nemokamai platindavo valstybinėms ir įvairių organizacijų bibliotekoms. Leidykla „Universitas“ supažindino Lietuvos visuomenę su pasaulio klasika lietuvių kalba.

Žymiausios nepriklausomos Lietuvos privačios leidyklos buvo A. Kniūkštos ir S. Zarecko įkurta bendrovė

„Sakalas“ (1924-1940), daugiausia išleidusi originalios grožinės literatūros knygų bei išauginusi naują lietuvių rašytojų kartą. ir „Spaudos fondas“ (1921-1940), išleidęs grožinės originalios ir verstinės literatūros veikalų, organizavęs „Lietuviškosios enciklopedijos“ leidimą. Ilgiausiai veikusi leidykla, leidusi verstinę ir originalią grožinę bei religinę literatūrą, buvo A. Jakšto (vėliau M. Vaitkaus) vadovaujama Šv. Kazimiero draugija (1906-1940). A. Dundzilos ir B. Siručio bendrovė „Dirva“, įsikūrusi Marijampolėje, leido vadovėlius, knygas jaunimui, grožinės literatūros veikalus. J. Strazdo ir M. Kuktos 1919 m. įsteigta Vilniuje knygoms leisti bendrovė „Švyturys“ (1920 m. perkelta į Kauną) skaitytojams davė daug lietuvių grožinės literatūros klasikų knygų (Vaižganto, V. Krėvės, Lazdynų Pelėdos, V. Mykolaičio-Putino), pasaulinės literatūros vertimų, vadovėlių. Šiauliuose įsikūrusi kooperatinė bendrovė „Kultūra“ (1920-1927) rūpinosi mokslo populiarinimu ir knygomis jaunimui.

Iš kitų knygoms leisti bendrovių pažymėtinos: „Vairas“ (1927-1932), „Vaiva“ (1927-1932), „Tulpė“ (1928-1940), „Vytis“ (1925-1940), „Varpas“ (1918-1940 m. laikotarpiu išleidęs daug brošiūrų medicinos, gamtos, teisės mokslų, politikos ir kt. klausimais), „Pažanga“ (1928-1940), „Naujas kelias“ (1927-1932), „Žinija“ (1925-1940). Visos jos buvo Kaune. Jurbarko mokytojų Antano ir Juozo Giedraičių, Alberto Šilerio ir Teodoro Šuravino sudaryta bendrovė „Pasaka“ (1924-1925) leido knygeles vaikams.

Nemažai produkcijos davė knygynai. Jie buvo įsikūrę daugelyje Lietuvos miestų ir miestelių. Kaune aktyviai knygas leido J. Stauskaitės, „Aušros“ (L. Toliušytės-Raupienės), A. Ptaško, „Studijos“ (A. Mickevičiūtės), „Pavasario“ (P. Vilkaitės), „Atžalos“, „Uolos“, J. Leono, „Šviesos“, „Švyturio“ (P. Cijūnėlio), J. Karvelio ir J. Rinkevičiaus knygynai, Šiauliuose - „Aukuro“ (J. Orento), „Lietuvos“ (L. Jakavičiaus), Vilkaviškyje - M. Pustopedskio.

Periodinių leidinių redakcijos („Lietuvos mokykla“, „Naujoji Romuva“, „Naujas žodis“, „Policija“, „Savivaldybė“, „Žvaigždutė“ ir kt.) irgi leido mažos apimties knygeles.

Leidyba užsiėmė ir naujai susikūrusios nepriklausomos Lietuvos įstaigos, aukštosios mokyklos. Iš šios grupės išsiskiria Vytauto Didžiojo universiteto fakultetai, leidę mokslines ir mokymuisi skirtas knygas, Žemės ūkio, Krašto apsaugos, Susisiekimo ir Vidaus reikalų ministerijos, leidusios tarnybines knygas.

Aktyvūs leidėjai buvo šios tarpukario Lietuvos organizacijos bei draugijos: Lietuvos šaulių sąjunga (įst. 1925 m.), Vilniui vaduoti sąjunga (įst. 1925 m.), Ateitininkų federacija (įst. 1927 m.), Jaunoji Lietuva (įst. 1927 m.) ir Jaunųjų ūkininkų ratelių sąjunga (įst. 1929 m.). Katalikų veikimo centras ir jo rajoniniai padaliniai, Lietuvių katalikų blaivybės draugija, Kauno arkikatedros bazilikos vikarų kolegija, Marijonų vienuolija, Tėvai jėzuitai, Lietuvių katalikų jaunimo federacija „Pavasaris“ leido religinio,

didaktinio turinio knygeles, brošiūras, giesmynus, maldaknyges.

Iki 1918 m. pagrindinis knygų leidėjas buvo spaustuvės. Tarpukario Lietuvoje, susikūrus gausiam leidėjų tinklui, jų veikla nutrūko. Išimtis - Kaune veikusios „Typolit“ ir „Liliput“ spaustuvės, tačiau jų produkcija negausi.

Už šalies ribų 1918-1940 m. daugiausia lietuviškų spaudinių buvo išleista JAV. Knygų leidybos centrai kūrėsi gausiausiai lietuvių apgyventose vietovėse: Čikagoje, Bruklina, Bostone, Klyvlende, Plimute, Mahanoi Sityje ir kitur. Pagrindinis leidėjas - lietuviškų periodinių leidinių redakcijos, ilgainiui tapusios leidybos centrais. Buvo spausdinamos vietos lietuvių autorių, verstinės ir labai mažai Lietuvoje gyvenusių autorių knygų. Nuo 1924 m. lietuviškų knygų leidyba JAV ėmė lėtėti. Beveik visą spaudos produkciją sudarė įstatai, suvažiavimų protokolai, renginių programos. Kaip išimtis tenka paminėti kairiosios pakraipos knygų leidybą - jos tempai nelėtėjo.

JAV lietuvių kunigų sąjunga 1909 m. Vilkes Bare (Pensilvanija) pradėjo leisti laikraštį „Draugas“. 1913 m. redakcija persikėlė į Čikagą, o nuo 1918 m. „Draugo“ leidimą perėmė Tėvai marijonai. Prie redakcijos veikė knygų leidykla, kuri kasmet išleisdavo apie 10 knygų ir brošiūrų. Aktyvūs leidėjai buvo ir kiti du JAV lietuvių katalikų laikraščiai - „Darbininkas“ (įst. 1915 m. Bostone) ir „Tikyba ir dora“ (ėjo 1914-1920 m. Čikagoje). Šių laikraščių redakcijos leido didaktines pasiskaitymų knygeles, scenos veikalėlius, lengvo turinio knygeles, maldaknyges.

Tautinės minties savaitraščio „Dirva“ (įst. 1916 m. Klyvlende) leidybos kryptis - susivienijimo lietuvių Amerikoje suvažiavimų programos, protokolai, filosofinio, pažintinio turinio knygos. Savaitraštis „Saulė“ (ėjęs 1888-1959 m. Mahanoi Sityje) leido metinius „Saulės“ kalendorius. Juose spausdino daug iš lenkų kalbos verstų ar perdirtų religinio ir populiarus turinio „istorijų“, o vėliau jas leido kaip atspaudus atskiromis knygelėmis.

Po keletą knygų ar brošiūrų yra išleidusios šiuo JAV lietuvių periodinių leidinių redakcijos: „Santaros“ (įst. 1918 m. Bostone), „Vienybės lietuvininkų“ (įst. 1887 m. Čikagoje), „Garso“ (įst. 1917 m. Bruklina), „Amerikos lietuvių“ (įst. 1897 m. Čikagoje) ir kt. Aktyvios lietuviškų knygų leidybos buvo socialistinės ir komunistinės pakraipos periodinių leidinių redakcijos: „Keleivis“ (įst. 1905 m. Bostone), nuo 1912 m. kasmet leidęs „Keleivio kalendorių“, savo redaktoriaus S. Michelsono knygas ir kt., „Vilnis“ (įst. 1920 m. Čikagoje), „Laisvė“ (įst. 1911 m. Bostone).

Kita produktyvi JAV lietuvių leidėjų grupė - organizacijos, draugijos, pavieniai asmenys.

Iš pavienių asmenų pažymėtini M.G. Valaskas, per 1906-1928 m. daugiausia išleidęs scenos veikalų, ir J. Pranaitytė, savo lėšomis išspausdinusi 35 knygas.

Amerikos lietuvių Romos katalikų federacija (įst. 1906 m.), vienijanti lietuvius katalikus, jų draugijas ir organizacijas (Amerikos lietuvių moterų sąjungą,

Ateitininkų federaciją, Lietuvių katalikų labdaros, Darbininkų ir Vargonininkų sąjungas) leido savo organizacijos ir padalinių suvažiavimų protokolus, įstatus, jubiliejinius leidinius, įvairių vakarėlių programas. Tėvynės mylėtojų draugijos (įst. 1896 m.) leisti spaudiniai išsiskiria intelektualėsiu repertuaru. Kaip pavyzdį galima paminėti šias knygas: G. Čelpanovo „Psichologijos vadovėlis“ (1921 m.), P. Norkaus „Emocijos ir jų kultūra“ (1921), M. Garson-Dambroskos „Dailės milžinus“ (1927) ir kt.

Socialistinės ir komunistinės pakraipos JAV lietuvių organizacijos leido ateistinio, politinio turinio, grožinės literatūros knygas. Aktyviausia buvo Amerikos lietuvių literatūros draugija (susikūrė Pirmojo pasaulinio karo metu).

Keletą brošiūrų yra išleidusi nuo Katalikų bažnyčios atskilusi Lietuvių tautinė bažnyčia.

Lietuviškų knygų išleido ir tarptautinės organizacijos: Britų ir užsienio Biblijos draugija („Šventąjį Raštą“) ir Jehovos liudytojų leidykla „Sargybos bokštas“ (per 1921-1936 m. lietuviškai išleidusi beveik visus savo sektos vadovo J.F. Ruterfordo raštus, kurie pasiekė ir Lietuvą).

Mažoji Lietuva iki Pirmojo pasaulinio karo buvo pagrindinė knygų lietuvių kalba leidėja ir spausdintoja. Po 1918 m. vasario 16 d. situacija pakrypo kita linkme - sumažėjo Mažosios Lietuvos poligrafijos įmonių, organizacijų, leidusių Lietuvai skirtas knygas. Lietuviškų spaudinių leidybos centru liko Tilžė. Joje tęsė veiklą E. Jagomasto spaustuvė „Lituania“ (1896-1941 m.), išleidusi lietuvių prozininkų bei poetų kūrinių, ir Otto von Mauderodės spaustuvė (1881-po 1940 m.), parūpinusi Lietuvai maldaknygių, giesmynų, kalendorių, O. Sekunos, turėjusio spaustuvę (1891-1944 m.) Šilutėje, produkcijos repertuare - religinio turinio knygelės, giesmynai. Kita Mažosios Lietuvos lietuviškų knygų leidėjų grupė - organizacijos. Iš jų produktyviausia buvo „Rūtos“ bendrovė (įst. 1907 m. Tilžėje). Čia buvo išleisti visi Vydūno dramų, giesmių, prozos ir teosofijos veikalai.

Didžiausia lietuvių kolonija Rusijoje susikūrė Voroneže. Ją sudarė tremtiniai, karo pabėgėliai ir iš Lietuvos per Pirmąjį pasaulinį karą evakuotų mokyklų moksleiviai. Voronežas virto Rusijoje gyvenančių lietuvių politinio veikimo, švietimo ir kultūros centru. 1917 m. iš Petrapilio buvo atkelta lietuvių spaustuvė. Susikūrė Lietuvos reikalų komisariato leidykla. Ji išleido apie 80 spaudinių. Tai mokslo populiarinimo, politikos, grožinės literatūros knygos.

Nemaža lietuvių kolonija buvo ir Smolenske, bet knygas ten leido tik komunistinės organizacijos: Lietuvos komunistų partijos Centro komitetas, Lietuvos ir Baltarusijos komunistų partijos Centro komitetas, Lietuvos komunistų partijos Užsienio biuras, Vyriausias komitetas kovai prieš fašizmą ir Lietuvos darbininkų spaudos draugija. Visi šių organizacijų leisti spaudiniai propagavo komunizmą. Tai Z. Angariečio, V. Kapsuko, V. Lenino ir kitų autorių veikalai.

Nedaug spaudinių, leistų Lotynų Amerikoje, pasiekė

Lietuva. Tai Lietuvių sąjungos Brazilijoje (įst. 1931 m.), laikraščio „Lietuvis“ (ėjo 1929-1941 m.), spaudos bendrovės „Šviesa“ (įst. 1935 m.) leisti kalendoriai. Kalendorius leido ir Susivienijimas lietuvių Argentinoje (įst. 1914 m.), draugija „Lietuva“ (įst. 1926 m.). Minėtinos šios pavienių asmenų leistos knygos: „Lietuvių-ispānų žodynas“ (1933, leidėjas J. Barysta), „Ispanų kalbos vadovėlis“ (1930, leidėjas V. Jackievičius).

Po vieną ar keletą knygelių, išleistų Čekoslovakijoje, Estijoje, Prancūzijoje, Italijoje pasiekė Lietuva, bet jų leidėjai nenustatyti.

Leidinių tematika

Tarpukario Lietuvoje leistų spaudinių tematika labai įvairi.

M o k y m o l i t e r a t ū r a. Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę ypač daug dėmesio buvo skiriama švietimui. Kūrėsi platus pradžios, aukštesniųjų (gimnazijų, progimnazijų), specialiųjų (profesinių ir amatų), aukštųjų (universitetai, institutai) mokyklų tinklas. Mokykloms pradžioje buvo leidžiami prieš Pirmąjį pasaulinį karą Lietuvių literatūros draugijos parengti vadovėliai, vėliau - vadovėlių vertimai iš kitų kalbų. Stengiasi sukurti savą, tautinę mokyklą, o tam reikėjo lietuviškų vadovėlių. Į šį darbą įsitraukė daugelis pedagogų. 1918-1924 m. laikotarpiu daugiausia buvo išleista elementorių, kiek mažiau - matematikos, geografijos, istorijos ir kalbų vadovėlių. Daug kartų leisti pedagogų Juozo Damijonaičio „A B C: rašymo ir skaitymo pradžiamokslis“ (1919-1924) ir „Lietuvių kalbos gramatika: mokslo pradžia“ (1920-1940), to paties autoriaus keturių dalių „Aritmetikos uždavinynas“ (1922-1940), S. Matjošaičio aštuonių dalių elementorius ir skaitymai „Sakalėlis“ (1918-1939), A. Jakučionio trijų dalių vadovėlis (elementorius, skaitiniai, gamtos mokslas) „Kelias į šviesą“ (pirma knyga pasirodė 1918 m., o 26-asis leidimas - 1939 m.); Vilniuje gyvenusio pedagogo M. Šikšnio vadovėliai „Geometrija“ (1923), „Elementarinė algebra“ (1922-1926), „Aritmetika ir algebra (Teorija ir uždavinynas)“ (1939) buvo pripažinti tarpukario Lietuvos švietimo ministerijos ir vartoti vidurinėse mokyklose. Vadovėlius mokykloms rengė mokytojas, žodinių autorius J. Talmantas, pedagogai I. Malėnas (Malinauskas), J. Murka, M. Vasiliauskas, S. Vaznelis, rašytojas P. Mašiotas, kalbininkas J. Jablonskis ir kt.

M o k s l i n ė k n y g a. Per 1918-1940 m. laikotarpį išaugo pirmoji gausi lietuvių mokslininkų karta, savo darbuose nagrinėjusi visas mokslo ir visuomenės gyvenimo sritis. Mokslinę knygą leido aukštosios mokyklos, pavieniai asmenys.

Literatūros klausimais rašė M. Biržiška („Mūsų raštų istorija“, 1925), P. Augustaitis („Lietuvybės elementai lenkų romantizme“, 1921), M. Biržiška, J. Tumas (Vaižgantas), A. Jakštas, M. Gustaitis, A. Milukas, A. Alekna parašė

monografijų apie lietuvių rašytojus. Buvo perspausdinti senųjų Lietuvos raštijos atstovų veikalai (M. Mažvydo, M. Daukšos, S. Daukanto, K. Donelaičio, A. Baranausko).

Pasirodė kalbininkų K. Būgos, J. Jablonskio (raštai, 5 t., 1932-1936), A. Vireliūno darbai. Išleista lietuvių ir užsienio kalbų žodynų (J. Šlapelio „Rusų-lietuvių žodynas“ (1921) ir „Kirčiuotas lenkiškas lietuvių kalbos žodynas“ (1938-1940), A. Bušo ir T. Chomsko „Lietuviškai vokiškas žodynas“ (1927) ir kt.).

Apžvelgus aptariamojo laikotarpio istorinės tematikos knygas, išryškėja lietuvių autorių susidomėjimas senąja Lietuvos istorija. Kaip pavyzdį galima paminėti šias knygas: D. Alseikos „Lietuvos unija su Lenkija Jogailos ir Vytauto Didžiojo laikais“ (1927), M. Biržiškos „Lietuvos sukilimas 1794 m.“ (1919), A. Janulaičio „Kunigai ir 1831 m. revoliucija Lietuvoje“ (1923), „Lietuvos bajorai ir jų seimeliai XIX amž.“ (1936), „Žydai Lietuvoje“ (1923), J. Yčo „Biržai“ (1931), A. Bruožio „Mažosios Lietuvos politikos veidrodys“ (1923), J. Šepečio „Reformacijos istorija Lietuvoje“ (1922). Aktuali ir šiandien A. Šapokos redaguota „Lietuvos istorija“ (1936). Istorijos, archeologijos klausimais knygas rašė P. Tarasenska, J.O. Širvydas, J. Matusas, A. Rimka, P. Klimas ir kt. Monumentalumu išsiskiria L. Karsavino „Europos kultūros istorijos“ 5 tomai (1931-1937).

Pasirodė verstinių ir lietuvių autorių filosofijos veikalų. Šiomis temomis rašė pasauliečiai ir dvasininkai: vyskupas M. Reinys („Paskirstomoji teisybė“, 1937), prof. V. Sezemanas („Laikas, kultūra ir kūnas“, 1935), Vydūnas, prof. S. Šalkauskis („Filosofijos įvadas“, 1928, „Kultūros filosofijos metmens“, 1926), filosofijos daktaras J. Tumėnas.

Visai nauja mokslo šaka nepriklausomoje Lietuvoje buvo teisė. Reikėjo kurti teisingumo įstaigas ir teisės įstatymus. Pirmiausia spaudoje pasirodė kitų šalių teisyne vertimai, vėliau - savi įstatymai (A. Merkio „Lietuvos įstatymai“) ir Vytauto Didžiojo universiteto dėstytojų teoriniai darbai (P. Leono „Teisės enciklopedijos paskaitos“ (1924), „Teisės filosofijos istorija“ (1931), A. Janulaičio „Napoleono teisyne“ (1930), „Vyriausiasis Lietuvos tribunolas XVI-XVIII amž.“ (1927), M. Remerio „Administracinis teismas“ (1928), „Dabartinės konstitucijos“ (1932), „Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos“ (1937) ir kt.).

Ekonomikos klausimais išleista gana daug brošiūrų, bet tai buvo daugiausia agitacinė literatūra. Iš šios tematikos knygų išsiskiria A. Rimkos „Lietuvos ūkis prieš Didįjį karą“ (1918), A. Moravskio „Lietuvos finansai“ (1925), P. Šalčiaus „Visuomenės ūkio teorijos“ (ir dar daug šio autoriaus knygų kooperacijos klausimais), D. Gruodžio „Lietuvos eksportas ir eksporteriai“ (1927-1931), D. Budrio „Visuomenės ūkio istorija“ (1925), V. Jurgučio „Bankai“ (1940) ir „Finansų mokslas“ (1933).

Gamtos mokslo temomis rašė agrochemikas V. Ruokis, farmacininkas K. Grybauskas, gamtininkas T. Ivanauskas,

hidrologas S. Kolupaila, geografas K. Pakštas, fizikas ir chemikas V. Čepinskis, matematikas Vikt. Biržiška, astronomas P. Slavėnas ir daugelis kitų gamtos sričių specialistų.

Taikomųjų mokslų grupėje vyrauja knygos ir brošiūros medicinos klausimais. Tai okulisto P. Avižonio, gydytojų V. Lašo, K. Griniaus, V. Kairiūkščio, V. Kuzmos darbai.

Atsirado visai nauja, iki 1918 m. Lietuvos knygoje nebūta tematika - karyba. Šia tema teorinius veikalus parašė generolai L. Radas-Zenkavičius („Karas. Karo galybė. Karo mokslas“ (1922), „Trumpas Didžiojo karo eskizas“ (1924)), A. Kurkauskas („Vadovėlis sprogintojams“ (1921)), pulkininkai P. Bytautas („Artilerijos išnaudojimo kautynėse pagrindai“ (1930), „Artilerijos šaudymo vadovėlis“ (1930)), A. Bobinskis „Elektros telegrafas“ (1925-1926), „Mikrotelefono aparatų sudėtinųjų dalių rengimo ir veikimo pagrindai“ (1922)), K. Boleckis („Inžinerijos, technikos ir susisiekimo kariuomenės taktika“ (1924), „Kavalerija“ (1921), „Technikos kariuomenės taktika“ (1924)).

Prie mokslinės literatūros reikia priskirti kultūros istoriko V. Biržiškos parengtus „Lietuvių bibliografijos“ keturis tomus (1924-1939), apimančius 1547-1910 m. išleistas lietuviškas knygas.

Religinė literatūra. Pirmiausia paminėtinas J. Skvirecko verstas „Šventasis Raštas“ (1911-1937). Religinė tematika įvairi: dogmatinė teologija (B. Andruškos „Kristus, jo mesianizmas ir dievybė“ (1935), A. Jakšto „Tikėjimo paslaptys“ (1927)), pastoralinė teologija (P. Bizauskas „Trumpas tretininkų katekizmas“ (1933)), šventųjų gyvenimai (A. Alekna „Šv. Kazimieras karalaitis“ (1927), P. Dogelis „Šv. Elžbieta“ (1931)), religinė praktika (A. Jakštas „Dvasiškoji išpažintis“ (1927)), tikibiniai pasiskaitymai (J. Gerutis [Balvočius] „Tikėjimo klausimai“ (1921), St. Yla „Šeimos žaizda“ (1937)), maldaknygės, giesmynai.

Mokslo populiarinimo literatūra. Tarpukario Lietuvoje išleista daug knygų ir jų tematika įvairi: žemės ūkis, geografija, biologija, astronomija, fizika, technika, medicina, ekonomika, istorija. Pagrindiniai šių knygelių leidėjai buvo „Varpo“, „Kultūros“ bendrovės ir „Spaudos fondas“.

Informaciniai leidiniai. Tai enciklopedijos, aiškinamieji ir terminų žodynai, žinynai, telefonų knygos, bibliografijos leidiniai.

Svarbiausias tarpukario Lietuvos leidinys yra „Lietuviškoji enciklopedija“. Leidėjas - „Spaudos fondas“. Per 1933-1940 m. išleisti 8 tomai, apimantys A-G raides.

Kasmet nuo 1921 m. buvo leidžiamas „Lietuvos telefono abonentų sąrašas“. 1930 m. išėjo apžvalginis informacinis leidinys „Kauno miestas“, 1936 m. - „Kelionių vadovas Lietuvos geležinkeliais, oro, žemės ir vandens keliais“, 1925 ir 1931 m. - informacijos knyga „Visa Lietuva“, 1930-1933 ir 1938 m. - informacijos, statistikos ir kraštotyros knyga „Šiaulių metraštis“.

Bibliografijos darbai pagyvėjo po 1922 m. Pradėti leisti bibliotekų katalogai. A. Ružancovas parengė spaudai „Centrinės kariuomenės bibliotekos katalogą“ (1933, 1938), V. Ruzgas - „Centrinės pedagoginės bibliotekos Kaune katalogą“ (1928). Iš specialiųjų sričių, pvz., karo, A. Ružancovas 1923 m. paskelbė „Lietuvos karo bibliografiją, 1917-1922“. Iš religijos srities Z. Ivinskis parengė „Senovės lietuvių religijos bibliografiją“ (1938) ir St. Yla - „Lietuvių apologetinės literatūros bibliografiją (1904-1914)“ (1935). Iš tautosakos V. Biržiška 1931 m. išleido „Lietuvių dainų literatūros bibliografiją“, Z. Slaviūnas - „Lietuvių etnografinės muzikos bibliografiją“ (1938). Reikšmingą indėlį į bibliografiją įnešė I. Kisinas. Jis 1935 m. paskelbė didelį „A. Smetonos bibliografiją ir biobibliografiją“, 1938 m. išleido „Lietuviškų knygų sisteminį katalogą“, kuris ir šiandien bibliografams yra parankinė knyga. Buvo išleistos medicinos, hidrologijos, botanikos ir kitų mokslo šakų bibliografijos.

Praktinė knyga. Šio tipo knygų daugiausia buvo išleista žemės ūkio klausimais (dirvų tręšimas, augalininkystė, gyvulininkystė, naujoji žemės ūkio technika ir kt.). Tai verstiniai ir savų autorių darbai. Agronomijos temomis rašė agronomai J. Krikščiūnas, V. Vazalinskas, J. Kriščiūnas, J. Tonkūnas, gyvulininkystės - J. Aleksa ir kt. Pagrindiniai šių knygelių leidėjai - Žemės ūkio rūmai ir Jaunųjų ūkininkų rateliai.

Medicinos klausimais daug knygelių yra parašęs Lietuvos Respublikos prezidentas gyd. K. Grinius („Kova su kūdikių mirtinumu Kaune, 1923-1933“ (1933), „Nepasiduokime džiovai“ (1926), „Žmonių ligos“ (1921) ir kt.). JAV lietuviams populiarias švietėjiškas medicinos knygeles rašė A. Karalius („Lyties mokslas, arba, Ką kiekvienas turi žinoti apie savo lyties dalykus“ (1921), „Namų daktaras“ (1930)).

Labai populiarūs buvo namų ūkio ir kulinarijos tematika. Dauguma knygelių verstinės arba sudarytos naudojantis užsienio autorių knygomis.

Grožinė literatūra. Ją sudaro originalūs ir užsienio autorių poezijos, beletristikos, dramos, vaikų literatūros veikalai.

Žymią vietą užėmė vyresniosios kartos lietuvių rašytojų kūriniai. Buvo išleisti vieno didžiausių mūsų tautos rašytojų J. Tumo-Vaižganto romanai „Pragiedruliai“ (2 t., 1918-1920), „Dėdės ir dėdienės“ (1929), „Rimai ir Nerimai“ (1933), „Šeimos vėžiai“ (3 t., 1929), „Lazdynų Pelėdos romanai „Iki mirties“ (1939), apysakos „Klaida“ (1939), „Radybos“ (1939), novelės „Laimės griuvėsiuose“ (1940), apsakymai „Gyvenimo perlai“ (1934); Šatrijos Raganos apsakymai „Senamė dvarė“ (1928), apsakymų rinkiniai „Brėkstant“ (1928), „Vincas Stonis“ (1928), „Viktutė ir kitos apsakomos“ (1928). Kūrė ir nauja produktyvi rašytojų karta. P. Cvirka išleido romanus „Frank Kruk arba graborius Pranas Krukėlis“ (1934), „Meisteris ir jo sūnūs“ (1936), „Saulėlydis Nykos valsčiuje“ (1930), „Žemė maitintoja“

(1935), L. Dovydenas - „Broliai Domeikos“ (1937), J. Grušas „Karjeristai“ (1935), V. Mykolaitis-Putinas „Altorių šešėly“ (1933).

Išsamiai pristatyta lietuvių tautos dainiaus Maironio kūryba. Išleisti jo „Raštų“ 5 tomai (1926-1930), poemos „Jaunoji Lietuva“ (1920), „Jūratė ir Kastytis“ (1937), „Mūsų vargai“ (1920), eilėraščių rinkinys „Pavasario balsai“ (1920), dramos, baladės. Buvo išleisti naujos poetų kartos poezijos rinkiniai (A. Anglicko, S. Nėries, K. Binkio, B. Brazdžionio, V. Sirijos Giros, J. Graičiūno, J. Aisčio, A. Miškinio, J. Tysliavos). Pasirodė nemažai lietuvių rašytojų dramų kūrinių. Tai Vydūno, S. Čiurlionienės, J. Tumėno ir didžiausio tarpukario Lietuvos dramaturgo P. Vaičiūno kūriniai („Giedrėjanti sąžinė“ (1924), „Liepsnojančios širdys“ (1936), „Naujieji žmonės“ (1937), „Nuodėmingas angelas“ (1927), „Sulaužyta priesaika“ (1935) ir dar daugelis kitų).

Vaikų literatūra gausi. Vyravo dramų, poezijos, beletristikos vertimai. Išėjo H.K. Anderseno, brolių Grimų, Haufo pasakos. Daug knygelių vaikams parašė P. Mašiotas („Atlikusios senio pasakos“ (1918), „Būta ir pramanyta“ (1925), „Ir aš mažas buvau“ (1919), „Kiškiai“ (1919), „Mokslo pasakos“ (1920) ir kt.), A. Kazanavičienė, I. Giedraitienė („Mamos pasakos“ (1925), „Vyturėlis“ (1930)), M. Grigonis, V. Tamulaitis („Ateina pavasaris“ (1937), „Skruzdėlytės Greitutės nuotykių“ (1935)), S. Zbarskas („Mano tėviškė“ (1934), „Paukščio likimas“ (1937)), B. Buivydaitė, A. Giedrius, J. Kuzmickis ir kt.

Iš vertimų tarpukario Lietuvos skaitytojas susipažino su stambiausiais pasaulinės poezijos, dramų kūrinių: Homero „Odiseja“ (1937) ir „Ilijada“ (1930), Vergilijaus

Biržiška V. Lietuvių spaudos dešimtmetis // Pirmasis nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis. - Kaunas, 1990. - P. 342-358.

Glosienė A. Knygų leidyba Lietuvoje 1918-1940 m.: tipologinės ir teminės charakteristikos bandymas // Knygotyra. - T. 17, sąs. 1 (1989), p. 37-48.

Knygų leidimo komisijos 1919-1930 m. darbų santrauka // Švietimo ministerijos žinios. - 1931, Nr. 5, p. 64-66.

Marijonų vienuolija. - Marijampolė, 1931. - P. 64.

„Eneida“ (1926), suomių tautos epu „Kalevala“ (1922), A. Mickevičiaus „Ponu Tadu“ (1924), Moljero „Tartiufo“ (1928), F. Šilerio „Plėšikais“ (1929), „Viliumi Teliu“ (1923), V. Šekspyro „Karaliumi Lyru“ (1936), „Otelo“ (1924), „Venecijos pirkliai“ (1928) ir kt.

Buvo išversta daug beletristikos. Pasirodė knygų verstų iš rusų (A. Čechovo, L. Tolstojaus, F. Dostojevskio, M. Gorkio), anglų (G.K. Česterono, P. Bak, J. Kuperio, T. Dreizerio, Č. Dikens, Dž. Golsvorčio, Dž. Londono), prancūzų (H. de Balzako, P. Benua, A. Dode, A. Diuma, A. Franso, V. Hugo, M. Leblanko, G. de Mopasano, F. Moriako, Ž. Vernio), vokiečių (P. Dėrflerio, J.V. Gėtės, G. Hauptmano, E.T. Hofmano, P. Kelerio, Ė.M. Remarko), skandinavų (B. Bjornsono, K. Hamsuno, S. Lagerlof, A. Muntės, M. Talvio), italų, latvių, lenkų ir kt. kalbų.

Peržiūrėjus penkis išleistus kontrolinio sąrašo sąsiuvinius matyti, kaip 1918-1940 m. laikotarpiu keitėsi Lietuvos knygos leidybos gairės.

Pirmąjį nepriklausomybės dešimtmetį vyravo vadovėliai, taikomojo pobūdžio literatūra, o po 1930 m., išaugus naujai lietuvių inteligentijos kartai, jos poreikiams patenkinti pradėta leisti daugiau grožinės, mokslinės literatūros knygų. Leidėjai buvo pajėgūs patenkinti visus skaitytojų poreikius.

Tarpukario Lietuvos knyga yra tautos kultūros istorijos dalis, kuri tarybiniais metais buvo ne tik neprieinama didžiajai daugumai skaitytojų, bet ir bibliografų mažai tyrinėta. Išleidus 1918-1940 m. leistų lietuviškų spaudinių kontrolinį sąrašą, bus užpildyta Lietuvos knygos istorijos spraga.

Nacionalinės spaudos retrospektyviosios bibliografijos redakcinės kolegijos posėdžio, įvykusio 1993 m. kovo 4 d., protokolas.

Spaudos fondas - didžiausias knygų leidėjas // Tritis. - 1940, Nr. 5, p. 111-112.

„Sakalo“ bendrovės dešimtmetis // Bibliografijos žinios. - 1935, Nr. 1, p. 27.

Šv. Kazimiero draugija, jos kūrimasis ir pirmųjų XXV metų veikimas (1906-1931) / sustatė prel. A. Dambrauskas. - Kaunas, 1932. - P. 149.

Summary

Lithuanian Book of the Years 1918-1940

Alma DAUGARAVIČIENĖ

Since reestablishment of Independence, favourable conditions have been created for getting interested in the Lithuanian book of the years 1918-1940. In 1993, Department of the National Retrospective Bibliography started accumulation of the database of Lithuanian books dated 1918-1940 and on its basis, preparation of the control list. The material has been selected in major libraries of the country, museums, scientific institutions. Due to great extents, the volume has been divided into separate issues. One issue comprises approximately 3000-3500 records. Descriptions in each issue of the volume are arranged in alphabetical order, i.e., according to the first letter of the author's name or title of the publication. Indexes of the names

of persons and titles are presented at the end of each issue. Till 2001, five issues have been published (Issue 1: A-Č; issue 2: D-J; issue 3: K; issue 4: L-M; issue 5: N-R).

The article also discusses the publishing centers of Lithuanian books of the years 1918-1940 in Lithuania, Lithuania Minor, the United States and settlements of Lithuanian emigrants in Russia. On a broader scale, publishing and printing houses, bookstores, which have been operating in Lithuania and were the main suppliers of the Lithuanian book production of the years 1918-1940 are analyzed. The article also devotes much place to the specialties of the publications of that period.